

Müellif: Ord. Prof. İsmail Hakkı İzmirli

Yayın Yeri: Sebilürreşad, Cilt II, No 30

Tarih: Şubat 1949

Mahlûkatın yoktan yaratılmayıp daha evvelce mevcut olan bir surette meydana gelmesi yani bir asıldan iştikak etmiş olup bilâhare istihale (Metamorphose) etmesi keyfiyetine tekâmül usulü denir. Tekâmül nazariyesi veya istihale usulü, zan olunduğu üzere Darwin – Darwin (1809-1882) tarafından ilk defa tesis edilmiş değildir. Pek eski zamandan beri vardır. Yunan hakîmlerinden Anaksimandr (610 547) Darwin'e isnat olunan tekamül mezhebini kabataslak çizmiş ve hatta bunun reyine göre bütün hayvanlar yavaş yavaş bir tahavvül ile husule gelir, insan hepsinden sonraya kalıyor, en eski hayvan balıktır diyor; bu hakîm daha fazla söz söylememiştir.

En evvel bir ilmi üslup ile tekamül ve istihale hakkında söz söyleyen, İslâm feylesoflarının Basra'da kendi aralarında yaptıkları İhvan-i Safa namı altındaki cemiyetin risalelerini mütalâa eden Amerikalı müsteşrik New-York profesörlerinden Draper, bu risalelerde tekamül teorisine rast gelmiş ve demiştir ki: «Bazı yüksek ve derin ilmî müta- lâalar vardır ki Avrupa ve Amerikalıların tabiatlarına sünuh etmiş zan olunurken İslâm eserlerinde görülerek taaccüp olunur. İşte tekâmül teorisi de bu cümledendir. Canlı mahlûkatın tedricî bir surette meydana geldikleri asrımız keşiflerinden zan olunurken bunların İslâm dersanelerinde tedris olunduğunu görüyoruz.».

İhvan-ı Safa tekamül nazariyesini müteaddid risalelerde zikrediyorlar. Yalnız Darwin'in Tabii İstifa (Slection naturelle)sine mukabil (İnayet-i rabbaniye, hikmet-i rabbaniye) kaydını koyuyorlar. İhvan-ı Safa, Darwin gibi metamorfozu yalnız canlı cisimlere hasretmez, maddi cisimlere de teşmil ederler; kâinatın elemanları arasında tertib gözeterek insanı dört elemanın cüzlerinden meydana geldiğini söylerler. Mâdenden başlayarak sırasile nebatı, hayvanı geçip insan mertebesine kadar bir silsile vaz ederler. Böylece maden toprağa, toprak nebata, nebat hayvana, hayvan insana ve nihayet melaikeye ittisal kesbediyor, diyorlar; şu halde ilk mevcudu cismani madendir. Nebatattan hayvana en yakın hurma ağacıdır, diyorlar, zira telkih vâki olmadıkça meyve vermez. Madene ve toprağa en yakın olan da mantardır, diyorlar. Bunun yaprakları ve meyvesi yoktur bu itibarla bunlar bir

cihetten nebata bir cihetten madene benzer, diyorlar. İnsan mertebesine en yakın hayvanlar ise bir nevi olamaz; çünkü insan fazilet menbai olmakla bir nevi hayvan insan mertebesine yaklaşamaz. Buna binaen müteaddid ve mütenevvi hayvanlar insan mertebesine yakın olabilir, nitekim anatomik teşekkülâtı itibarile maymun insana yakındır, maymundan insanların ef'alini andırır fiiller sâdir olur, at, ahlâkı nefsanîyesi ile, fil, kuşlardan güvercin, papağan zekâlarile, bal arısı sanatı itibarile insana yakındır. İnsanın en dûn mertebesi yalnız mahsusatı bilen, yalnız cismanî hayırları tanıyan insandır. Bunlar sureten insan, fiilen hayvandır. Melekler mertebesini Vely eden insaniyet mertebesi ise, gaflet uykusundan uyanmış, cehalet ağırlıklarından kurtulmuş, ulum ve maarif ile hayat bulmuş, basiret gözleri açılmış, ruhanî işleri ve mevcudati akliyeyi kalb gözleriyle görmüş, nefsinin cevherile âlemi ervahı müşahede etmiş kimselerdir. İhvan-ı Safa, insanın bütün bu mertebelerden geçtiğini açık bir surette beyan etmiştir. (Sen merkezi arza geldin, ilk köprü maden suretidir, sonra nebatat suretlerinin köprüsünden geçerek hayvanî surete geçtin. Şimdi doğru köprü (sırat-ı müstakim), olan insan suretinde bulunuyorsun; güzel huyların, güzel işlerin ile cennete, yani melek suretine intikal edersin) diyor; görülüyor ki nefis, en aşağı yer (esfeli sâfilin) dedikleri merkezi âlemden, en yüksek yer (âlây-i illiyyin) dedikleri eflâke terakki ediyor, yani eflâk sakinleri olan melekler zümresine dahil oluyor; şu halde nefis arzın merkezine geliyor, tekevvün ile maden, neşvünema ilâvesile nebat, his, hareket ilâvesile hayvan, nutuk yani (söz söylemek) ilâvesile insan, tecerrüd ile, ruhun hisden ayrılması ile de melek oluyor.

İşte İhvan-ı Safanın tekamül hakkındaki fikri budur. İhvan-ı Safa'dan başka, İhvan-ı Safa asrına yetişen (Ebu Ali Miskeveyh) (Et-Tahâre) adlı kitabında istihale usulünü beyan etmiştir; İhvan-ı Safa ahlâkı nefsanîye ve zekâ vaziyetine bakarak maymundan başka at, fil, papağan, güvercin, bal arısını da insana yaklaştırdıkları halde Ebu Ali Miskeveyh hayvanların son mertebesini doğrudan doğruya maymunu gösteriyor, binaenaleyh Ebu Ali Miskeveyh'in beyanatı bugünkü tekâmül teorisine daha uygundur.

Nusayrüddini Tusi hicrî (672) de yazdığı ahlâk kitabında istihaleyi beyan ediyor, hatta Sudanileri hayvana bitişik ilk insan olarak gösteriyor.

Muhammed Kazvinî 682'de (teratoloji) «Acâib-i Mahlûkat» adlı eserinde ilk mertebeyi maden, son mertebeyi melek gösteriyor. Kazvinî maymundan bahsetmiyor, ancak mertebeleri beyan etmekle yine istihale nazariyesinden ayrılmıyor. Mevlâna Celâleddin-i Rûmî; Mesnevi'nin dördüncü cüzünde tekâmül ve istihale nazariyesine temas ediyor, ve

şöyle söylüyor:

«Ademîevvelâ cemat iklimine geldi, o iklimden nebat iklimine düştü, senelerce nebat ikliminde ömür sürdü de cemat iklimini, oradaki kavgaları anmadı. Nebat ikliminden de hayvan iklimine düştü. Nebat halini hatırlamadı. O senin bilmiş olduğun hâlik onu hayvanlıktan insanlık tarafına çekti. Böylece bir iklimden başka bir iklime dolaşarak şimdi akıllı ve âlim oldu gitti.»

Müverrih-i hakîm (İbni Haldûn) da tedricî tahavvül usulünü, istihale ve tekamülü beyan ediyorsa da daha fazla bir şey söylemiyor.

Türk âlimlerinden Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi (1781—1868) riyaziyat, tabiat, ilâhiyattan bahseden meşhur Marifetnamesi'nde istihaleden bahsediyor, madenden başlayarak nebat ve hayvan mertebelerini geçerek insan mertebesine çıkıyor ve bununla da iktifa etmeyerek hayvanatın nevileri ile insan mertebesi arasına nesnası ve maymunu koyuyor, nesnas lûgatte yaban adamı demektir.

Hind tasavvuf âlimlerinden şair Mirza Bidel tekamülü izah ediyor ve şiirinde diyor ki: «Hiç bir şekil heyulâsız, yani maddesiz suret kabul etmez, âdem de adam olmazdan evvel maymun idi.»

Türk âlimlerinden Kınalızade Ali Efendi de istihale ve tekâmülden bahsetmiştir ki ilk evvel Türkçe olarak tekâmülden bahseden bu zattır.

Netice: Görülüyor ki Şark mütefekkirleri asrımız keşfiyatından zannolunan istihale ve tekamül nazariyesini okutmuşlar. Eserlerine yazmışlardır; anlaşılıyor ki tekâmül usulü İslâm dinine muarız görülmemiştir. Hicri dördüncü asırdan beri İslâm eserlerinde devam edegelmiştir.

Şu halde ilk evvel tekamül nazariyesinden bahsederek Arapça yazı yazan, İhvan-ı Safa risalesini kaleme alan (Ebu Süleyman-ı Büstî), en evvel Farisi lisanile tekamül nazariyesini yazan Mevlâna Celâleddini Rumi, ve ilk evvel Türkçe olarak tekamül nazariyesini yazan da Kınalızade Ali Efendi'dir. Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi de bunu genişleterek yaptığı cetvelde insan ile maymun arasına (yaban adamı - nesnas) koymuştur.

İslam'da Tekâmül Nazariyesi

Link : <https://katalog.idp.org.tr/pdf/5253/9535>